

ЗМІСТ ТА СМИСЛ ТЕКСТУ АНГЛОМОВНОЇ БАЙКИ: ДІАХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ

Юлія Главацька (Херсон, Україна)

У статті подано опис ключових смислових понять та доміант, що дозволяє окреслити загальну смислову та змістову наповненість тексту англomовної байки в діахронічному аспекті: від доби Античності до епохи Постмодернізму.

Ключові слова: байка, домінуючі смислові концепти, загальний смисл, змістове наповнення, тема.

The description of dominant sense concepts which allow determining general sense and content filling of English-American fable's text in diachronic aspect (from ancient times up to the present) is given in the paper.

Key words: fable, dominant sense concepts, general sense, content filling, theme.

В статье предлагается описание ключевых смысловых понятий и доминант, что позволяет определить общую смысловую и содержательную наполняемость текста англоязычной басни в диахроническом аспекте: от Античности до эпохи Постмодернизма.

Ключевые слова: басня, доминирующие смысловые концепты, общий смисл, содержательная наполняемость, тема.

У літературознавстві байка традиційно розглядається як інакомовність, двопланове оповідання, із сюжету якого випливає моральне повчання [9, с. 3]. У тексті байки зображено сцену зіткнення інтересів у житті тварин (іноді людей), яка не розкриває характери персонажів, а лише вихваляє їх сформовані, постійні моральні – частіше негативні властивості [5, с. 249]. Байка належить до групи усних розповідей, казок, анекдотів, фейлетонів та відрізняється чітко вираженою історичною стадіальністю [там само].

Наше дисертаційне дослідження [3] було зорієнтовано на дослідження композиційно-сміслової структури англomовної байки у руслі когнітивної парадигми, що надало нам можливість розкрити та пояснити

лінгвокогнітивні механізми створення комічного смислу та жанрову своєрідність англomовної байки у термінах лінгвістики. У рамках теоретико-методологічних засад дослідження англomовної байки ми висвітлили онтологічні й гносеологічні властивості її тексту, а саме: жанрово-стилістичні ознаки, образну специфіку, функціональні особливості, особливості композиції тексту байки та з'ясували сутність категорії комічного.

Метою даної статті є опис ключових смислових понять та домінант, що дозволяє окреслити загальну смислову та змістову наповненість тексту англomовної байки в діахронічному аспекті: від доби Античності до епохи Постмодернізму.

Байкарський жанр належить до роду фабульної поезії [7, с. 242], яка представляє розповідь як деяку алегорію, з якої виводиться загальний умовивід – мораль [там само]. Текст байки розглядається в єдності його формальних і змістових елементів. Під змістом розуміють внутрішню суть певного явища, його “ідею”, а форма – це спосіб існування та зовнішній вияв суті [8, с. 56].

Зміст байки відображає стан та характер людини, яка є вмістом добродійності й пороку: зіткнення двох антиномій слугує відповідним змістом для форми тваринного епосу, в якій він розвивається. Проектування такого змісту на світ тварин не є зайвим. Розповідь байки, її подійовий зміст, реалізується в репрезентації текстом байки конкретного епізоду життя й може отримати статус узагальненості, завдяки чому вона стає наочною – “так, взагалі, відбуваються справи в світі” [2, с. 426]. Смысл усього тексту байки не зводиться лише до вигаданої розповіді, яку закладено до її внутрішньої форми через нереальність подій, тобто невідповідність до природних явищ. Смыслове навантаження байки полягає в єдності предметно-референтної ситуації (розповідь) і певних комунікативних інтенцій байкаря, спрямованих на досягнення естетичного ефекту (мораль).

Структурним елементом змістової організації художнього твору є його тема, узагальнена основа змісту тексту. Тема завжди знаходиться в прямому співвідношенні з реальністю і ставленням автора до неї. Відповідно, вивчення тематичних ліній, що розвиваються в текстах байок, виявлення тематичної домінанти, понятійного ядра вимагає дослідження контексту. В тематичній структурі формується смисл тексту, який конкретизується в контексті слів і образів та оформлюється в певну точку зору автора.

Як свідчить семантичний та інтерпретаційно-текстовий аналіз, тематика англomовних байок багатопланова. Теоретично її можна розглянути як сукупність двох начал. Це, по-перше, антропологічні універсалії (або вічні теми [10, с. 42]), по-друге – локальні культурно-історичні явища.

Антропологічний аспект тематики байок містить духовні начала людського буття з їх антиноміями: добро / зло, гріховність / праведність, сильний / слабкий, жадібність / щедрість, пиха / скромність (Античність); позитивне / негативне, віра / атеїзм (Середньовіччя); добродійність / порок, егоїзм / ентузіазм, праця / бездіяльність (Просвітництво); сферу інстинктів, яка пов'язана з душевно-тілесними прагненнями людини: жадоба до влади, тяга до матеріальних благ, комфорту (Просвітництво, Реалізм); надепохальні ситуації людського життя, історично стійкі форми існування людини: праця (Античність, Просвітництво, Реалізм), війна (Просвітництво, Реалізм, Модернізм), родина, шлюб, сім'я (Модернізм), багатство, капітал, патріотизм (Реалізм), мистецтво, професіоналізм, бізнеспартнерство (Постмодернізм).

Поряд з універсаліями вселенського і людського буття тексти англomовних байок відображають культурно-історичну реальність в її багатогранності. Так, у добу Просвітництва чільне місце посідають такі реалії життя як власний / суспільний інтерес, державний уряд, релігія. В епоху Реалізму актуальності набувають концепти соціального значення: УРЯД, РЕСПУБЛІКА / ДЕРЖАВА, ШЛЮБ. Модернізму властивий не лише опис індивідуальних позитивних / негативних характеристик. На авансцену виходять концепти світового значення: СВІТ, ЛЮДСТВО, ЖИТТЯ,

ПРАВОСУДДЯ тощо.

Отже, “бачення світу” змінюється через те, що кожна епоха реконструює та інтерпретує минуле чи сьогодення по-своєму. Тому здійснюється складна ієрархія ідей, поглядів, уявлень про світ, людства та людини як центру всесвіту.

Проведений нами аналіз текстів класичних та англомовних байок XIV-XXI століть дозволив відслідкувати закономірність кореляції тематики англомовних байок із еволюцією значимих для соціуму ідей, які потребують образно-символічного відображення. Ця закономірність пояснюється *тенденцією до розширення спектру тематики*.

Байка – літературний жанр з соціальною орієнтацією, тому кожна епоха формує свої ключові теми [4, с. 57], які проектується на тексти байок. Тематичні, функціональні, змістові та смислові зміни в тексті традиційної байки взагалі та англомовної байки зокрема обумовлені змінами в художній свідомості та поетичному мисленні, характерних літературно-творчому процесові певного культурно-історичного періоду.

В аспекті вивчення тематики текстів англомовних байок ми виокремлюємо ключові смислові поняття та домінанти – це ті понятійні значення, які вилучено з текстів, здійснюємо їхній синтез, виводячи загальну смислову наповненість тексту.

У часи античного раціоналізму увага байкаря фокусується навколо питань життя людини, її стосунків з навколишнім середовищем. Байка спрямована на пошук мотивів, що мають відображення в реальному житті, це ілюстрація моральної ідеї чи істини. Первинна тематика античної байки (Езоп) – це викриття негативних людських якостей. Центральну позицію займають зображення типових життєвих ситуацій, зіткнення добра й зла, позитивного й негативного.

В епоху Середньовіччя основними цінностями людини стає її душа, внутрішній світ, потойбічне життя, на авансцену виходять уявні світи, події, дії, персонажі – сутності, що не мають референтів у реальному світі [16, с.

12-13]. Поява Євангелія та легенд про Христа сповіщає зародження нових тем, пов'язаних з релігією спасіння – формою прихованого процесу визрівання особистості [1, с. 24]. Крім того, середньовічна людина була схильною до скеровування у житті не стільки логічними роздумами, скільки догматично прийнятими настановами. Вона більше довіряла таємничим знакам та символам, містичним видінням, ніж самостійному критичному мисленню. Ось чому в тексті англomовної байки доби Середньовіччя смислового значення набувають релігійні концепти БОГ, БІБЛІЯ, АПОСТОЛ та психологічний концепт СОН: *“Again, I beg, look well at what is meant / By the Book of Daniel in the Old Testament, / Whether he held that dreams are vanity!”* [13, с. 1614]; *“O blessed God, thou art so just and true, / Murder, though secret, ever thou wilt betray! / Murder will out, we see it day by day. / Murder so loathsome and abominable / To God is, who is just and reasonable, / That he will never suffer it to be / Concealed, though it hide a year, or two, or three. / Murder will out; to this point it comes down”* [там само, с. 1612].

Смисл байки Дж. Чосера *“The Nun’s Priest’s Tale”* – ВІРА В БОГА виявлено через аналіз концептуальних метафор, втілених у словесній тканині байки – БОГ Є СПРАВЕДЛИВІСТЬ й БОГ Є КАРА. Функціональну спрямованість байки (повчання) віддзеркалюють її останні рядки: *“For truly, of whatever is written, all / Is written for our doctrine, says St. Paul / Then take the fruit, and let the chaff lie still”* [13, с. 1621]. Концепти БОГ і СОН є найчисленнішими за кількістю актуалізацій в тексті байки та віддзеркалюють співіснування двох точок зору на розуміння людини в світі: доля людини залежить від Божого провидіння і людина сама є регулятором світопорядку.

Перехід від раціонально-логічної свідомості Античності, ірраціональної свідомості Середньовіччя до індивідуально-творчої свідомості епохи Просвітництва сприяє розширенню тематики англomовної байки: від викриття певних негативних властивостей особистості до висвітлення соціальних, філософських та морально-етичних норм. Більш глибоке тлумачення усталених концептів (ДОБРО й ЗЛО) пов'язане з тим, що байка

стає художнім втіленням ідей пануючого філософського світогляду доби Просвітництва (принцип утилітаризму), пошуком відповіді на запитання “Чого людина прагне?”, “Що є добром?” [6, с. 153] на відміну від домінантних концептуальних метафор попередніх епох, таких як СВІТ Є ЗЛО, ЛЮДИНА Є БОЖЕ ТВОРІННЯ і повинна жити так, як це диктує Боже провидіння [там само, с. 152].

Особистісна діяльність спрямовує людину не на споглядання, копіювання реального світу, а спонукає її до діяльності з утвердженням себе у цьому світі. Так, концептуальний аналіз байки Б. Мандевілля “The Grumbling Hive: or, Knaves Turn’d Honest” [15] довів, що спостерігається зміщення фокусу уваги на добродійну працю. Це підтверджують концептуальні метафори ДОБРОДІЙНІСТЬ Є ЗДОБУТОК, ЕГОЇЗМ Є ПОРОК, ПРАЦЯ Є ДОБРОДІЙНІСТЬ, які є узагальненням змісту всього тексту байки, свого роду лаконічною парафразою смислу. Ключова ідея байки полягає в антиномічному русі думок, у парадоксальному ствердженні про гармонійне співвідношення добродійності та пороку як “відвічних властивостей людської природи”. Тобто, егоїсти є корисними громадянами, адже нагромаджуючи різноманітні багатства для себе, вони спричиняють циркуляцію капіталів, полегшуючи життя собі, вони водночас полегшують його іншим (ВЛАСНИЙ ІНТЕРЕС / СУСПІЛЬНИЙ ІНТЕРЕС). Наведену думку ілюструють останні рядки моралі: “*Bare Virtue can’t make Nations live / In Splendour*” [15, с. 12]. У байці Б. Мандевілля реалізовано принцип “природної тотожності інтересів” (Д. Юм, Е. Шефтсбері), тобто “гармонізації егоїзмів, яка природно приводить в результаті до добра загалу [6, с. 155]”. Це свідчить про розвиток парадоксального виду поетичного мислення.

Подальші зміни та актуалізації нових тематичних домінант у байках доби Просвітництва корелюють з вибухом філософської думки, згідно з якою опанування світу здійснюється двома шляхами: через антропоморфізм (ототожнення людини і природи) та антропоцентризм (людина є міркою світу, його центром), де під концепт ПРИРОДА підводяться лексичні одиниці

спільного семантичного поля (*dove, hen*), що належать до однієї гіперсеми FOWL: “*I learn my duty from the dove. / The hen; who from the chilly air, / With pious wing protects her care; / And every fowl that flies at large, / Instructs me in a parent’s charge*” [14, Introduction]. Осмислення наведеного прикладу відбувається через концептуальну метафору ПТАХИ (ПРИРОДА) Є ВЧИТЕЛЬ (ІНСТРУКТОР, ВИХОВАТЕЛЬ).

Основний критерій оцінки дійсності та засіб перетворення світу вбачається в розумі та досвіді людини як єдиному джерелі здобуття знань (Е. Бьорк, Вольтер, Д. Дідро, Дж. Локк). Наведену думку ілюструють поетичні метафори ЖИТТЯ Є ДОСВІД („*His head was silvered o’er with age, / And long experience made him sage*”) та РОЗУМ Є ЗАСІБ ПІЗНАННЯ (“*And from the most minute and mean, / A virtuous mind can morals glean*”) [14, The Shepherd and Philosopher].

У добу Реалізму в центрі уваги постає суспільство та особистість людини, її поведінка, що детермінована суспільно-політичною спрямованістю життя. Семантичний аналіз корпусу байок дозволив виокремити низку концептуальних метафор, які ілюструють змістове навантаження текстів: ЛЮДИНА Є СЛАБКІСТЬ, СУСПІЛЬСТВО Є НЕСТАБІЛЬНІСТЬ, БАГАТСТВО Є ОСНОВА СУСПІЛЬНОГО ЗЛА, КОМЕРЦІЯ Є ГРАБУВАННЯ, КАПІТАЛ Є ОПОРА ПОГАНОВОГО КЕРУВАННЯ.

У культурно-історичну добу, що аналізується, актуальності набуває концепт ПОЛІТИКА, вербалізація якого здійснюється через концептуальну метафору ПОЛІТИКА Є ТЕМНА СПРАВА, що в різних словесних поетичних образах має різну спеціалізацію: ПОЛІТИКА Є ТЕМРЯВА („*It was growing late when Jamrach came to the margin of what appeared to be a lake of black inn, and there the road terminated*”); ПОЛІТИКА Є ПЕТЛЯ (“*Put your neck in this noose, and I will tow you over*”); ПОЛІТИКА Є БРУД (“*In the due time he was dragged across, half strangled, and dreadfully beslubbered by the feculent waters*”) [12, The City of Political Distinction].

Тема праці, яка підіймалася ще за часів античності, зокрема у Езопа, Федра і Бабрія, набуває нового трактування цього поняття. Так, наприклад, байка “The Grasshopper and the Ant” (А. Бірс) частково успадковує подієву основу змісту та байкарські образи класичної байки, сюжет якої був запозичений Ж. Лафонтеном, О. Сумароковим, І. Хемніцером, І. Криловим. Відповідь мурашки співпадає з реакцією персонажа в класичному сюжеті, проте несподіваним є фінал байки: *“So I did”, said the Grasshopper; “ so I did; but your fellows broke in and carried it all away”* [12, The Ant and the Grasshopper], що зумовлює *тенденцію до реінтерпретації сюжету, невизначеності смислу*. Спостерігаємо індивідуально-авторське осмислення концепту ТРУД (ПРАЦЯ) як ЗАСОБУ НАЖИВИ, як процесу, за допомогою якого А (“коник”) здобуває власність для Б (“друзбани”) на відміну від античної байки, де ПРАЦЯ Є СКАРБ, ДОСЯГНЕННЯ, ТРУД Є БЛАГО.

В епоху Реалізму значущості набуває концепт ШЛЮБ, який є ключовим у розгортанні теми родинних відносин, стосунків між чоловіком та дружиною [11, The Fable of the Honest Money-Maker and the Partner of His Joys, Such As They Were]. ШЛЮБ концептуалізується у термінах ВІДБОРУ, ПАСТКИ: *“Of course he was Married. Years before he had selected a willing Country Girl with Pink Cheeks, and put her into his Kitchen to serve the Remainder of her Natural Life”; “After Ten Years of raising Children, Steaming over the Washtub, Milking the Cows, Cooking for the Hands, and other Things such as the Respected Farmer usually Frames Up for his Wife, she was as thin as a Rail and humped over in the Shoulders”*.

Ставлення до старого, до попередньої епохи як ключової проблеми модернізму, свідчить про те, що байкар ХХ століття продовжує працювати над темою ПОЛІТИКИ як однієї із заповітних. Концептуальний аналіз текстів байок, які охоплені цією темою [див. напр. 17, The Rabbits Who Caused All the Trouble; The Very Proper Gander], дозволив виявити їх узагальнений зміст через низку концептуальних метафор – ПОЛІТИКА Є КРИВДА, ПОЛІТИКА Є АБСУРД, ПОЛІТИКА Є ВНУТРІШНЯ СПРАВА.

Так, у байці “The Rabbits Who Caused All the Trouble” йдеться про те, як вовки звинуватили кроликів у майже всіх катастрофах: повінь, блискавка, землетрус. Вовки запевнюють усіх тварин не втручатися у цю справу, проте самі ув’язнюють кроликів та з’їдають їх. За результатами семантичного аналізу лексичних одиниць тексту байки було вилучено декілька смислів. Через використання заплутаних аргументів, що мають словесне вираження у гіперболізованих виразах (“*rabbits – the reason of earthquakes*”; “*it’s well known that lettuce-eaters cause lightning*”; “*...carrot-nibblers with long ears cause floods*”), спільною семою підкреслених ключових понять яких є руйнування, підіймається проблема залякання людства, що веде до його загибелі. Проте ця ідея не є домінантною, оскільки мораль байки натякає на утікання до іншого місця – “*Run, don’t walk, to the nearest desert island*”. Під концепт ПОЛІТИКА підводимо складники *to threaten, to civilize, to imprison*. Домінантною концептуальною метафорою смислу байки є ПОЛІТИКА Є ВНУТРІШНЯ СПРАВА, текстове втілення якої підтверджено прикладом: “*...the affair was a purely internal matter*”. Саме через це вовки не дозволили втручання “третьої” сторони – інших тварин, які намагалися згуртуватися проти них. Опис групи тварин, так званих посередників, є, на наш погляд, сатиричним зображенням патерналістичного втручання у внутрішню політику держави.

Таким чином, викриття негативних властивостей людини, як домінуючої смислової константи канонічної байки, поступилося місцем зображення людства в цілому, суспільства, держави, що сприяє динамічному руху кола концептів соціального значення.

Перспективним вважаємо опис узагальненого образу людини в концептуальній системі комічного (на матеріалі текстів англійських байок).

Література:

1. Белехова Л.І. Словесний образ в американській поезії:

- лінгвокогнітивний аспект : [монографія] / Л.І. Белехова. – М. : ООО “Звездопад”, 2004. – 376 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Басня / Г.В.Ф. Гегель // Лекции по эстетике. – СПб. : Наука, 1999. – Т. 1. – С. 420 – 427.
 3. Главацька Ю.Л. Композиційно-сміслова структура англійської байки: лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Ю.Л. Главацька. – Харків, 2008. – 20 с.
 4. Піхтовнікова Л.С. Еволюція німецької віршованої байки (XIII – XX ст.): жанрово-стилістичні аспекти: дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04, 10.01.04 / Піхтовнікова Лідія Сергіївна. – Харків, 2000. – 427 с.
 5. Поспелов Г.Н. Теория литературы : учеб. [для студ. филол. спец. ун-тов] / Г.Н. Поспелов. – М. : Высшая школа, 1978. – 351 с.
 6. Татаркевич В. Історія філософії: в 3 т. / [пер. з польс. Я. Саноцького, О. Гірного]. – Львів : Свічадо, 1999. – Т. 2 : Філософія Нового часу до 1830 року. – 352 с.
 7. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика / Б.В. Томашевский. – М. : Аспект Пресс, 1999. – 334 с.
 8. Тынянов Ю.Н. Поэтика. История литературы. Кино / Ю.Н. Тынянов. – М. : Наука, 1977. – 575 с.
 9. Українська байка / [упорядкув., пер. Б.А. Деркача, В.Т. Косяченка]. – К. : Дніпро, 1983. – 463 с.
 10. Хализев В.Е. Теория литературы : [учеб. для вузов]. – М. : Высшая школа, 1999. – 396 с.
 11. Ade J. The Fables. – 2005a. – 18 p. – Режим доступу : <http://gaslight.mtroyal.ab.ca/gaslight/fablmenu.htm>.
 12. Bierce A. The Fables. – 2004. – 67 p. – Режим доступу : <http://www.analitica.com/biblioteca/bierce/fables.asp>.

13. Chaucer J. The Canterbury Tales. The Nun's Priest's Tale // The Norton Anthology. World Masterpieces. – 6th ed. – N.Y., L. : W.W. Norton & Company, 1992. – P. 1607 – 1621.
14. Gay John. The Fables. – 2005. – 95 p. – Режим доступа : <http://www.kalliope.org/JohnGay>.
15. Mandeville B. The Grumbling Hive: or, Knaves Turn'd Honest. – 2003. – 12 p. – Режим доступа : <http://andromeda.rutgers.edu/~jlynch/Texts/hive.htm>.
16. Semino E. Language and World Creation in Poems and Other Texts / E. Semino. – L.; N.Y. : Longman, 1997. – 274 p.
17. Thurber J. The Fables. – 2005. – 38 p. – Режим доступа : <http://www.latin.ru/cgi-bin/search/odm.pl?search=/Arts/Literature/Authors/T/Thurber,James/>.